

ХОРЕЙЧНІ РОЗМІРИ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ 80-х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Розглянуто хореїчні форми в західноукраїнській поезії у розрізі метрики та ритміки. В означене десятиріччя поети апробували: ХЗ, Х4, Х5, Х6ц, Х8ц та впорядковані різностоповики. У сегменті хореїчних розмірів превалював чотиристовик, здебільшого з архаїзованим (за М. Гаспаровим) ритмом.

Ключові слова: версифікація, силабо-тоніка, метрика, ритміка, віршовий розмір, зрушення наголосу, понадсхемний наголос, цезура, хореї.

Хореїчні форми в західноукраїнській поезії ХІХ століття вже були об'єктом розгляду віршознавців. Н. Костенко розглянула окремі розміри (Х4, Х5) у вимірі всього сторіччя [8]. Б. Бунчук вивчив поетичні форми у творчості окремих поетів – П. Куліша, М. Старицького, І. Франка, Лесі Українки. Важливо розглянути всі розміри у творчості більшості авторів означеного часового відрізка. Зосередимося на окресленому матеріалі.

Західноукраїнські автори в окреслене десятиліття застосували багату палітру силабо-тонічних розмірів. Найбільшими „прихильниками” силабо-тоніки у цей період були І. Франко (частка силабо-тонічних творів поета становить 93,25% від усіх його віршів 80-х років), У. Кравченко (84,7%) та О. Маковей (83,3%). Традиційно переважали двоскладові форми – 76,2% від усіх силабо-тонічних текстів періоду.

Хорей характерний для 20,5% від двоскладових розмірів і 15,6% від усіх силабо-тонічних віршів періоду. На монорозмірні хореї припадає 88% від усіх хореїчних творів і 12% на врегульовані хореїчні різностоповики. Західноукраїнські автори застосували ХЗ, Х4, Х5, Х6ц, Х8ц та впорядковані різностоповики. В означене десятиліття його не апробували лише К. Попович та В. Масляк.

У річці ХЗ витримано 9,3% від усіх хореїчних структур зазначеного десятиліття. До цього розміру звертався І. Франко (саме у його творчості фіксуємо найвищий відсоток застосування короткого двоскладового розміру – 8,3% від усіх хореїчних творів автора). По одному віршеві, укладеному тристовиком, дали С. Воробкевич, О. Маковей та У. Кравченко.

Для тристовика поетів домінуючим є (57,1%) висхідний ритм (сильна ІІ стопа, слабка І).

Означений ритм притаманний поезіям І. Франка „Semper idem!” (1880), „Могила Тарасова”, „Пані Февросія” (обидві – 1884), „Весняні пісні” (1885) та віршеві У. Кравченко „Любиш чи не любиш...” (1884). Різниця між наголошеністю І та ІІ стопи у творах І. Франка 1880-го року становить лише 10%, у сатирі „Пані Февросія” майже 39%, у

поезії У. Кравченко – 30%.

Альтернуючий ритм (сильною є І стопа, слабкою – ІІ) наявний лише у двох творах – С. Воробкевича „Рожі і гвоздики...” (1885) й О. Маковей „Видно липи в розцвіті...” (1886). Однак в обох віршах альтернуючий ритм не відчувається твердо, а перебуває на межі двох ритмів – різниця між наголошеністю І сильнішої і ІІ слабшої стоп у першій поезії становить 4,2%, а в другій лише 2%. Як приклад наведемо першу строфу вірша С. Воробкевича „Рожі і гвоздики...”:

Рожі і гвоздики 100010
мило знов цвітуть, 10101
та з очей сирітки 001010
слізеньки падуть. 10001
Соловій співає 001010
на калині там – 00101
я ж кінця не бачу 001010
жально і слезам [11, с. 168]. 10001

У творі І. Франка „Semper idem!” фіксуємо дві ритмічні варіації. За спостереженнями Б. Бунчука, у 1-му і 2-му рядках катрена наявний висхідний ритм, у двох останніх – альтернуючий:

Против рожна перти, 001010
Против хвиль плисти, 00101
Сміло аж до смерти 100010
Хрест важкий нести! [18, т. 1, с. 54]. 10101

Загальна картина наголошуваності стоп ХЗ у творах західноукраїнських авторів 80-х років така:

I	II	III
53,2	65,6	100

У середньому різниця між ІІ і І стопами становить 12,4%. Процент рядків із понадсхемними наголосами у ХЗ – 4.

68% від усіх хореїчних поезій мають ритм Х4. Найчастіше до цього розміру звертався І. Франко, у його поетичному активі на хореїчні чотиристові структури припадає 68,75% від усіх хореїв періоду. Твори, укладені Х4, наявні також у творчості У. Кравченко, С. Воробкевича та О. Маковей.

Історію російського Х4 досліджував М. Гаспаров. Учений подає такі міркування: „Основний показник сили альтернуючого ритму у 4-стопному вірші – різниця між процентом наголошуваності сильної ІІ стопи і слабкої І стопи. У 4-стопному хореї ця різниця складала у Ломоносова із сучасниками тільки 22%, у поетів ІІ половини ХVІІІ ст. – 32, у Пушкіна – 42, у Язикова – 47, у Полежаєва – 56. Потім, у середині ХІХ століття, ця різниця встановлюється близько 50%. Сильна ІІ стопа стає, по суті, такою ж наголошуваною константою, як і ІV стопа” [2, с. 134]. Дослідник

виділяє у чотиристоповому хорей дві види ритму: 1) „архаїзований” (наголошуваність II стопи нижча, ніж 94%); 2) „традиційний” (наголошуваність II стопи 99,5% – 100%).

У Х4 західноукраїнських авторів панує „архаїзований” ритм – 49%. Наголошуваність II стопи у них коливається у межах 87,5 – 91,7%. Різниця між II та I стопами в середньому становить 33,3 – 37,5%. Найбільшу різницю – 62,5% фіксуємо у творі С. Воробкевича „Як умру, похороніть мя...” (1886). Найменшу – у вірші У. Кравченко „Сіло сонце за верхами...” (80-і роки) – 12,5%. Ось як виглядає перший катрен поезії У. Кравченко:

*Сіло сонце за верхами, ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥
пташенят втихає спів; ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥
над зеленими лугами ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥
світло тінню хтось розвів [13, с. 35]. ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥*

У Франкових чотиристоповиках з „архаїзаторською” ритмічною тенденцією II стопа завжди наголошена більше, ніж на 90%, проте фіксуємо й досить низьку цифру – 72% у поезії „Максим Цюник” (1881).

Усереднена схема акцентуації стоп Х4 з „архаїзованим” ритмом має такий склад:

I	II	III	IV
51	88,4	53,4	100

Середня різниця між II та I стопами – 37,4%.

У чотиристоповиках українських авторів „традиційний” ритм наявний у 45% від усіх Х4. Різниця між II та I стопами коливається в межах 54% – 60%. Константний характер II сильної стопи (наголошуваність – 100%) фіксуємо у віршах С. Воробкевича „На могилі ворон краче...”, „Дай, шинкарочко, вина!” (обидва – 1881), „Вас, герої, не забудем” (1886). Наведемо початок твору „На могилі ворон краче...”, його метричну та ритмічну схеми:

*На могилі ворон краче, ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥
степ аж лячно гомонить... ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥
"Ах, скажи ми, чорнокрилий, ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥
хто в могилі твердо спить?" [11, с. 131]. ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥*

I	II	III	IV
42	100	47	100

У чотиристоповиках І. Франка з „традиційною” ритмічною тенденцією, за даними Б. Бунчука, максимальний відсоток наголошуваності II стопи сягає лише 98,5 і ніколи не буває 99 – 100. Дослідник наголошує на тому, що „...у половині цих творів наголошуваність II стопи взагалі у межах „критичної”: від 94,5% до 95,8%” [1, с. 149].

Усереднена акцентуація стоп у Х4 із „традиційним” ритмом у віршах поетів має такий вигляд:

I	II	III	IV
44,4	98,3	47,2	100

Різниця в наголошуваності II і I стоп стано-

вить 53,9%.

До проміжної групи (6%) (балансування між „традиційним” та „архаїзованим” ритмом) зараховуємо поезії С. Воробкевича „Чом сумуєш бідне серце...” (1882), „Уже пора” (1885) та У. Кравченко „Ох, як тужно тут, як сумно!...” (80-і роки). У цих віршах наголошуваність II стопи не перевищує 96%, різниця між стопами 46%, 79,3% і 58,5% відповідно.

Загальна акцентна картина західноукраїнського Х4 80-х років XIX століття дає такі показники:

I	II	III	IV
47,7	93,4	50,3	100

Різниця у наголошуваності сильнішої II та слабшої I стоп 45,7%.

Процент рядків із понадсхемними наголосами у Х4 становить 6,2.

Х5 характерний для 5,3% від хорейчних віршів і 0,8% від усіх силабо-тонічних структур періоду. Двом п’ятистоповикам властивий „традиційний” ритм (наголошеність I стопи нижча ніж 60%, а II стопа сильніша від III (за М. Гаспаровим). Це твори У. Кравченко – „Prima vera! О, вітай, сестричко!...” (1884) та О. Маковея – „Наді мною листя скрізь зелене...” (1887). Як приклад наведемо катрен першого вірша:

*Prima vera! О, вітай, сестричко! ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥
Ледве сонця перший промінь сяє, ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥
вже блідєє вихляєш личко... ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥
Бережися, лісом вихор грає! [13, с. 31]. ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥*

Наявність альтернуючого ритму (сильні II, III, V стопи) традиційного виду виказує наголошуваність стоп у вірші І. Франка „Молодому другові” (1883).

Загальна схема акцентуації стоп у творах із ритмом Х5 така:

I	II	III	IV	V
35,8	86,8	67,5	73,5	100

Усереднений процент рядків із понадсхемними наголосами у поезіях із ритмом Х5 – 13.

Один раз застосовано Х6ц (1,3% від усіх хорей періоду). До нього вдався І. Франко у другому фрагменті поеми „Різуни” (1880):

*Під осіннім небом, в куряві тумані,
Наче чорні птахи, в вирій вітром гнані,
Через тихі села, і поля, й левади,
Гомонячи глухо, йдуть людей громади [18, т. 1, с. 450].
⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥
⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥
⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥
⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥*

Щодо ритміки шестистоповиків, то їх розглядимо як поєднання двох тристоповиків. Акцентний малюнок уривка засвідчує наявність зростаючого зачину:

I	II	III	IV	V	VI
---	----	-----	----	---	----

50	83	100	58	75	100
----	----	-----	----	----	-----

Ритм Х8ц також звучить лише у творах Каменяра. За даними Б. Бунчука, ним укладено вірші „Човен” (1880), „Голосний дзвінок скликає фабричний робочий люд...” (1881) і „По-людськи” (із циклу „Жидівські мелодії”, 1889). У першому творі наявний альтернуючий ритм із „архаїзаторською” тенденцією:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
66	87	72	100	56	81	53	100

Подібний ритм спостерігаємо і в другому вірші. У поезії „По-людськи” першому піввіршеві притаманна архаїзаторська тенденція, у другому переважає альтернуючий ритм із традиційною тенденцією:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
56	85	65	100	41	97	59	100

У річищі врегульованих різностоповиків витримано 12% від хореїчних віршів та 1,8% від усіх силабо-тонічних творів періоду. Оригінальними хореїчними різностоповиками, є безсумнівно, поезії І. Франка. Поет використав: Х4223, Х234443, Х4343, Х443443. Як приклад наведемо першу строфу твору "NN" ("Будь здорова, моя мила...", 1883). Розмір вірша – Х4223:

Будь здорова, моя мила, 10101010

Я не твій! 001

Розлучила 0010

Нас могутча сила [18, т. 1, с. 94]. 001010

Чергування чотиристових та тристових рядків властиве віршеві У. Кравченко „Кілько дум тут переснилось...” (1884). Остання строфа поезії має один „додатковий” чотиристовий рядок – Х43443. Цікавий хореїчний розмір застосувала поетеса у вірші „Змовкло в серці слово ласки...” (80-і роки), перший катрен якої виглядає так:

Змовкло в серці слово ласки, 10101010

змовк проклін... 101

що скажу, коли нечаяно 10101010

верне він?! [13, с. 51]. 101

Розмір цієї поезії – Х 4242.

Х43444444 характерний для восьмирядників С. Воробкевича „Прошу, молю, говори...” (1888):

Прошу, молю, говори, 1010001

розсохатий яворе, 0010100

та чому ти засмутився 00100010

і у жовту тугу вкрився? 00101010

– Полетіли ластівочки 00100010

і пожовкли всі листочки, 00101010

лютій вихор скаженіє, 10100010

темна осінь тоску сіє [11, с. 192].

10100010 зр/наг

Впорядковане поєднання Х4242 і Х4 властиве

фантазії із 4-х розділів „На степах” (1881) С. Воробкевича. Один раз (11,7%) у творі фіксуємо строфу (3-тю) вибудовану рядками Х2 (1 рядок), Х4 (3 рядки) і 4-ма „несилабо-тонічними” рядками.

Отже, в означене десятиріччя українські поети апробували різноманітні хореїчні розміри: Х3, Х4, Х5, Х6ц, Х8ц та впорядковані різностоповики. Серед них домінував чотиристовик, переважно, з архаїзованим ритмом.

Результати нашої праці увиразнюють та конкретизують загальну картину особливостей віршованих форм української поезії 80-х років ХІХ століття, додають чимало нового до оцінки національної версифікації означеного періоду.

Література

- Бунчук Б. Віршування Івана Франка : моногр. / Борис Бунчук ; [наук. ред. д. філол. н., проф. Мельничук Б. І.] ; Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2000. – 308 с.
- Гаспаров М. Л. Очерк истории русского стиха. Метрика, ритмика, рифма, строфика / М. Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1984. – 314 с.
- Гаспаров М. Л. Очерк истории европейского стиха / М. Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1989. – 304 с.
- Жирмунский В. М. Теория стиха / В. М. Жирмунский ; [книга подг. Н. А. Жирмунской ; ред. М. И. Дикман]. – Л. : Сов. писатель, 1975. – 664 с.
- Історія української літератури ХІХ століття : у 2 кн. : підруч. / М. Г. Жулинський, М. П. Бондар, Т. І. Гундорова [та ін.]; за ред. акад. М. Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2006. – Кн. 2. – 712 с.
- Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст.: у 2 кн. : підруч. / О. Д. Гнідан, Г. Ф. Семенюк, Н. М. Гаєвська [та ін.]; за ред. проф. О. Д. Гнідан. – К. : Либідь, 2006. – Кн. 2. – 496 с.
- Качуровський І. Метрика : підруч. / І. Качуровський ; [гол. ред. М. С. Тимошик, ред. Л. Л. Щербатенко]. – К. : Либідь, 1994. – 120 с.
- Костенко Н. В. Українське віршування ХХ століття: навч. посіб. – 2-ге вид. випр. та допов. / Н. В. Костенко. – К.: Київ. ун-т, 2006. – 287 с.
- Сидоренко Г. К. Від класичних нормативів до верлібру / Г. К. Сидоренко. – К. : Вища школа, 1980. – 182 с.
- Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищих навч. закл. / А. Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
- Джерела ілюстративного матеріалу
- Воробкевич С. Твори Ізидора Воробкевича : в 3 т. / С. Воробкевич. – Львів : Просвіта, 1909. – Т. І. – 417 с.
- Кравченко У. Prima vera : зб. поезій / Уляна

- Кравченко. – Львів : Наклад. Євг. Олесницького, 1885. – 37 с.
13. Кравченко У. Вибрані твори / Уляна Кравченко ; [вступ. ст. А. А. Каспрука]. – К. : Держлітвидав УРСР, 1958. – 498 с.
14. Маковей О. Поезії / Осип Маковей. – Львів : наклад. К. Паньковського, з друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1895 (обкл. 1894). – 136 с.
15. Масляк В. З чорного шляху : поезії / Володимир Масляк (Залуквич). – Львів : Накладом редакції „Зорі”, 1897. – Т. 2. – 182 с.
16. Попович К. Твори / Климента Попович ; [упоряд. П. Г. Баб'як]. – Львів : Каменяр, 1990. – 61 с.
17. Федькович Ю. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи / Юрій Федькович; [упор. і прим. М. Й. Шалати ; вступ. ст. Ф. П. Погребенника; ред. тому Ф. П. Погребенник]. – К. : Наук. думка, 1985. – 574 с.
18. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко ; [редкол.: Є. П. Кирилюк (голова), Б. А. Деркач, Ф. П. Погребенник та ін.]. – К. : Наук. думка, 1976 – 1986. – Т. 1 / [ред. тому Н. Л. Калиниченко; упоряд. та коментарі М. С. Грицютий, Н. Л. Калиниченко]. – 1976. – 503 с. ; Т. 2 / [ред. тому І. І. Басс ; упоряд. та коментарі І. І. Басса, В. Я. Герасименка, А. А. Каспрука]. – 1976. – 544 с. ; Т. 26 / [ред. тому В. Л. Микитась, С. В. Щурат ; упоряд. та коментарі Н. О. Вишневської та ін.]. – 1980. – 463 с.

Рассмотрены хорейские формы в западноукраинской поэзии с точки зрения метрики и ритмики. В данном десятилетии поэты апробировали X3, X4, X5, X6ц, X8ц и урегулированные разностопные размеры. Среди хорейских метров преобладал четырехстопный размер, в основном, с архаизованным (по М. Гаспарову) ритмом.

Ключевые слова: стихосложение, силлабо-тоника, метрика, ритмика, стихотворный размер, сдвиг ударения, внесхемное ударение, цезура, хорей.

*The article explores Western Ukrainian poetry in terms of metrics and rhythm, with trochee in the focus of attention. Over the mentioned decade, the poets tested T₃, T₄, T₅, T_{6c}, T_{8c} and mixed forms. Among trochaic rhythms, tetrameter with predominantly **archaic** (according to M. Gasparov) rhythm is the most common.*

Key words: versification, syllabotonic, metrics, rhythmic, metre, stress shift, supraschemic accent, caesurae, trochee.